

ВІДГУК

офіційного опонента, провідного наукового співробітника Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, доктора філософських наук, професора Олександра Назаровича Сагана на дисертаційне дослідження Петра Михайловича Коваліва «Біблійна та ранньопатристична теологія відкуплення», подане на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я

Теорія відкуплення вже п'ять століть є найбільш дискусійною темою у полеміці між протестантами і католиками. Фактично заради обґрунтування власних сотеріологічних доктрин католики і протестанти розвивали початково біблеїстику і патристику, без яких сьогодні неможливе богословське знання. В XIX столітті вже серед протестантів зароджуються сумніви у класичній реформаторській теорії відкуплення, яка своїми коренями сягала ансельмівської доктрини і лише максимально її радикалізувала завдяки наголосу на абсолютній ролі благодаті.

Дискусії щодо теорії відкуплення у XX столітті стають надзвичайно важливими для православ'я, оскільки з початку цього століття в онтологічній теорії спасіння православні богослови бачать основу самої православної ідентичності. Звичайно, що теорії відкуплення та ширше – сотеріологічна тематика, стають однією з центральних тем для екуменічних діалогів. Усе це сприяло розвитку значної кількості теорій відкуплення.

У 1990-ті роки звичайна для українського протестантизму біблеоцентрична модель відкуплення пережила зіткнення із привнесеною західними місіонерами кальвіністською парадигмою. В останній реформаторська сотеріологія подавалася прямолінійно, і при цьому продукувала впевненість, що церква апостольських часів вчила про відкуплення так само, як реформатори і їх попередник Ансельм. Звичайно, що кричуща аісторичність таких поглядів не могла не викликати наукової

критики і вона здійснена у роботі Петра Коваліва. Слід відразу відзначити, що дисертант бере не самі ці погляди, а їх основу в науковій літературі.

Дійсно, якщо вже критикувати реформаторські теорії викуплення та інтерпретації біблійних і патристичних текстів на їх користь, то слід це робити у класичному їх виразі. Звертаючись до найкращих реформаторських і протестантських біблеїстів, патрологів, систематиків та догматистів, Петро Ковалів показує, що їх інтерпретації страждають на класичну помилку в читанні давніх текстів. А саме, мова йде про прийняття метафор за буквальні богословські судження. І пророблений критичний аналіз, особливо у 3 розділі, вражає. Це фактична вичерпність теми та досягнення беззаперечних наукових результатів найвищої якості.

Відразу зазначимо, що Петро Ковалів не переходить на позиції православної сотеріології. По-перше, вона ще знаходиться у пошуку вдалої моделі онтологічної теорії спасіння. По-друге, все ще є значна множина православних богословів, які дотримуються теорій моральної сотеріології, коли моральні страждання Христа та його приклад мають більше значення, ніж метафізичні трансформації людської природи у Ньому.

Також слід відзначити, що навіть найбільш вдалі варіанти онтологічної теорії, які є у православній теології, не задовольняють П.Коваліва, оскільки він прагне до врахування метафоричної природи богословських концептів у біблійному та патристичному дискурсі, до творення більш складних онтологічних теорій у власній сотеріології. Оригінальна позиція П.Коваліва як богослова-систематика пов'язана з його думкою як дослідника. І в обох своїх іпостасях дисертант досягає успіху – завдяки конкретності свого дослідження, його опорі на давні тексти і адекватному аналізу цих текстів.

Методологія, яку пропонує П.Ковалів є новаторською, оскільки значно поглиблює богословські уявлення про метафору та її функції у богословських текстах. Автор у першому розділі здійснює значну роботу,

фактично робить окреме самостійне дослідження, аналізуючи особливості та функціонування метафор у релігійному світогляді, біблійних і патристичних текстах, у систематичному і догматичному богослов'ях. Саме це потім дозволяє віднайти вирішення апорій, перед якими протестантське богослов'я в Україні та на Заході залишалося безсилим.

Ми може констатувати, що останній раз теорія метафори так глибоко розглядалася у творах Поля Рікера, і те, що український теолог стає автором нового богословського синтезу про метафору – це вже ознака, що перед нами перспективний український богослов, чиє ім'я ще стане відомим у світі. Дійсно, використовуючи створену дисертантом методологію, він досягає принципового прояснення концепту відкуплення у новозавітній та ранньопатристичній літературі. Відкуплення виявляється фактично таким концептом, що містить у собі множини сенсів, і ці сенси самі по собі мають метафоричну природу, а, отже, потребують власного подальшого тлумачення.

Наративи і концепти, які містяться у наративах та ними визначаються, дозволяють розшифрувати християнську богословську теорію відкуплення апостольських і ранньопатристичних часів. У другому розділі дисертант детально аналізує концепти відкуплення, гріха і спасіння у контексті біблійних наративів. Цей аналіз детальний і контекстуалізований у новозавітних текстах і наративах, показує багатозначність кожного з цих контекстів та їх джерела у старозавітних наративах і концептах.

У третьому розділі дисертант досліджує багатоманіття богословських інтерпретацій біблійних сотеріологічних наративів та концептів. Особливо потрібно виділити високопрофесійний аналіз юридичної та моральної теорій, який дозволяє показати прихований сенс обох цих теорій. Також аналізуються ще мало відомі в українському контексті західні сотеріологічні теорії. Показується можливість та обґрунтованість численних інтерпретацій

онтологічної теорії, а остання презентується як найбільш близька до власне біблійних метафоричних концептів та біблійних наративів. Але при цьому для дисертанта очевидно, що навіть найкраща теологічна теорія не відображає всього багатства біблійних концептів, і тому ставиться самостійна задача проаналізувати саме їх.

Системний аналіз біблійних концептів, пов'язаних з теорією відкуплення, здійснений у четвертому розділі, а у п'ятому прослідковано розвиток уявлень про відкуплення у ранньопатристичній літературі. Обидва розділи є енциклопедичними синтезами, створеними на основі прекрасного знання оригінальних текстів. Вільне володіння давніми мовами, прекрасний аналітичний розум, допитливість дослідника-богослова, схильність до кінцевих синтезів без відриву від текстуальних даних – все це уможливило усі конкретні результати у цих двох розділах.

Загалом дисертація є енциклопедично вичерпним дослідженням важливої актуальної проблематики, здійсненим за допомогою новаторської авторської методології, яка значно поглибила наші уявлення про богословську герменевтику та її можливості. Усі конкретні результати заслуговують на схвалення та на осмислення. Особливо важливими є ті уточнення, які автор вносить в онтологічну теорію відкуплення. Звичайно, цих уточнень настільки багато, що дисертант навіть вагається – після усіх цих правок чи можна назвати таку теорію «онтологічною». Звичайно, що це так, і тому автор фактично створює протестантську і загальнохристиянську бібліоцентричну онтологічну теорію, яку підкріплює також власними патристичними студіями.

При написанні тексту дисертації автор показав себе як прекрасний знавець сучасного богослов'я та сучасної філософії. Також він проявив себе як один з найкращих українських біблеїстів. Ну і нарешті, перед нами високопрофесійний патролог. Представлена дисертація має бути гордістю

української протестантської науки та повинна бути обов'язково видана як монографія.

Високо оцінюючи дисертаційне дослідження П.Коваліва і не піддаючи сумніву якість отриманих результатів, необхідно зазначити, що воно не позбавлене певних недоліків. А тому висловлюємо ряд зауважень і побажань, що могли б, на наш погляд, удосконалити дослідницьку працю.

1. На нашу думку, дисертантові варто було б більше уваги приділити питанню екуменічного значення дисертації, зокрема розкрити важливість її результатів для екуменічних дебатів сьогодення.

2. Проаналізований у дисертації позитивний потенціал моральної теорії спокути, на наш погляд, потребує більш системного і доступного викладу, можливо навіть у вигляді таблиць. Також варто було б більш чітко виокремити, які ж позитивні риси цієї теорії потрібно враховувати у сотеріології сьогодення.

3. На наш погляд, у дисертації необхідно було б більш чіткіше показати, наскільки представлена сотеріологія є такою, що не містить у собі елементів виклику для раціональності та радикальних антиномій, а навпаки є такою, що Єрусалим, залишаючись Єрусалимом, може бути зрозумілим для Афінів. Все це важливо, оскільки саме юридична сотеріологія часто викликала необхідність розглядати християнство як вчення з елементами ірраціоналізму, які не можуть бути прийняті інакше, ніж у «стрижку віри». Зняття такої напруженості вочевидь полегшує саму легітимізацію теології як частини наукового дискурсу і про це варто було б прямо заявити у дисертації.

4. Дисертація потребує більш чіткого викладу розуміння (авторського бачення) питання про місце запропонованого концепту відкуплення у координатах тих сотеріологічних теорій, які наразі запропоновані новим

поколінням біблеїстів. Наприклад, як теорія Петра Коваліва співвідноситься із баченням відкуплення і спасіння у богослов'ї Тома Райта?

5. На наш погляд, у дослідженні не зовсім чітко дана відповідь на питання про те, яким чином і як нова сотеріологія може змінити психологію громад вірних та змінити їх бачення місії, моделей відносин між релігійним та світським, парадигми відношення до світу. Дисертанту варто було б хоча б схематично окреслити цей практичний аспект його дослідження.

6. У своєму дослідженні П.Ковалів залишає відкритими кілька питань, відповіді на які, на наш погляд, можуть не лише більш повно підкреслити вагомість практичного значення дисертаційної роботи, але й мати суттєвий вплив на подальший розвиток вітчизняного богослов'я. Зокрема йдеться про наступні питання, відповіді на які хотілося б почути:

а) До яких ще ділянок богослов'я може бути застосованою методологія, яка пропонується автором у першому розділі дисертації, та які це може мати результати для розвитку богословської науки?

б) Наскільки можна очікувати прийняття католиками і протестантами у Німеччині спільних поглядів на сотеріологічні проблеми та як це поглибить справу реального поєднання, за яку так гаряче виступає кардинал Кох? Чи зможуть взяти участь у цих процесах православні богослови?

в) Чи надає представлена сотеріологічна теорія можливість нового погляду на православне вчення про обоження?

г) Чи може заявлена теорія привести до кращого розуміння біблійних наративів Старого Завіту про викуплення, звільнення та свободу, і чи може це сприяти іудео-християнському міжрелігійному діалогові?

д) Чи залишає нова інтерпретація Петра Коваліва у силі тези Рене Жирара про особливий характер християнського бачення викуплення, що робить християнство радикально відмінним від інших релігій, які теж мають теорії викуплення?

Висловлені зауваження та питання в жодному разі не знижують загальної позитивної оцінки отриманих у дослідженні результатів. В цілому, початково поставлена автором мета у дисертації повністю досягнута. Автор проявив себе повністю зрілим науковцем, а також продемонстрував високий рівень академічної доброчесності, богословської виваженості та інтелектуальної культури. Робота вирізняється структурною чіткістю й обґрунтованістю положень, що виносяться на захист, а також вона є завершеною самостійною роботою дисертанта.

Знайомство зі змістом дисертації, авторефератом та науковими публікаціями автора дають всі підстави для загального висновку про те, що робота Коваліва Петра Михайловича «Біблійна та ранньопатристична теологія відкуплення» є самостійним завершеним дослідженням актуальної наукової проблеми, містить наукові досягнення та відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (із відповідними змінами), а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я.

Офіційний опонент,
провідний науковий співробітник
Інституту філософії імені Г.С.Сковороди
НАН України, доктор філософських наук,
професор

О.Н.Саган

26 квітня 2021 р.

Лідше О.Н. Сагана завідоую.
Учений секретар Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.
Р.В. Самчук